

και το «τώρα» μάς επέτρεπε να βρούμε αντικειμενικά άκρα με την ανακύκλωση που γνωρίσαμε εκεί. Τι γίνεται, ωστόσο, με εκφράσεις όπως

(6) α. Νά ο Γιάννης!

β. Ο Γιάννης έρχεται,

που μπορούμε να φανταστούμε να επανέρχονται, εφόσον υπάρξουν οι κατάλληλες συνθήκες, χωρίς ποσοτικό περιορισμό στα χείλη των ομιλητών/-τριών; Ποιος έχει το λόγο γι' αυτή την ανακύκλωση;

Σε περιπτώσεις σαν την (6α), μπορούμε να πούμε, είναι παρών ο κόσμος της εμπειρίας του ομιλητή και, κανονικά, είναι με κάποιον τρόπο παρούσα και η άποψή του για τον κόσμο της εμπειρίας του ακροατή / της ακροατριάς του – στο εξής, της ακροατριάς του, απλώς: γνωρίζει τον «Γιάννη», και, κανονικά, θεωρεί ότι και η ακροατριά του τον γνωρίζει, και γι' αυτό τον αναφέρει ονομαστικά. Εξίσου παρών, παρ' όλα αυτά, είναι και ο εξωτερικός κόσμος: σ' αυτόν προφανώς δείχνει ο ομιλητής με τη χρήση του *νά*. Σε περιπτώσεις σαν την (6β) όμως η παρουσία του ομιλητή μοιάζει εντονότερη: από τον κόσμο των εμπειριών του, και όχι απαραίτητα από τον (διαθέσιμο) εξωτερικό, μπορεί να ανασύρει το πρόσωπο στο οποίο αναφέρεται με την έκφραση *ο Γιάννης*, καθώς ο ίδιος ο «Γιάννης» μπορεί να μην είναι καν εκεί κοντά (ή να είναι, και απλώς να μην τον γνωρίζει ακόμη ο ομιλητής – ή και να μην τον γνωρίσει ποτέ στη ζωή του). Η διαφορά έντασης στην παρουσία του κόσμου στα δύο παραδείγματα φαίνεται και από το γεγονός ότι ο ομιλητής δε θα έκανε χρήση της πρότασης (6α), αν το άτομο που εξονομάζεται δεν ήταν και φυσικά παρόν στο άμεσα αισθητό περιβάλλον.

Ακολουθώντας την ίδια γραμμή, και δίνοντας συνέχεια στην τελευταία μας παρατήρηση, μπορούμε να προσθέσουμε ότι άλλη είναι η σχέση του «εδώ» με τη (δεικτική) χρήση της έκφρασης *ο Γιάννης* στην (6α) και άλλη με την (αναφορική) χρήση της έκφρασης *ο Γιάννης* στην (6β), ιδιαίτερα όταν απουσιάζει το πρόσωπο για το οποίο ο λόγος. Η πρώτη χρήση φαίνεται να μας «βγάζει» στον κόσμο του «εδώ» (και του «τώρα») της εκφώνησης, ενώ η δεύτερη φαίνεται να κρατά κάποια απόσταση απ' αυτόν τον κόσμο. Η διαφορά αυτή, έλλειψη απόστασης / απόσταση, φαίνεται και από το γεγονός ότι μόνο η (6α) προσφέρεται για αυθόρμητες χρήσεις (βλ. και τέλος προηγούμενης παραγράφου): ο ομιλητής μπορεί να την πραγ-

ματώσει, κι αν ακόμη αυτό δεν ήταν εκείνη τη στιγμή στις (συνομιλιακές) προθέσεις του, κάτω απλώς από την πίεση της εξωτερικής πραγματικότητας· δεν ισχύει όμως αυτό στην περίπτωση των χρήσεων της (6β).

Τηρουμένων των αναλογιών, μπορούμε να κάνουμε λόγο για αποστάσεις και στην περίπτωση του «τώρα»; Η τοπική-χρονική αμεσότητα της δείξης του *Νά!* στην (6α), θα σκεφτόμασταν αμέσως, τις ακυρώνει. Τι μπορούμε όμως να πούμε για την (6β); Είναι κι εδώ φανερό ότι με τη χρήση της έκφρασης *έρχεται* ο ομιλητής μάς εντοπίζει (δεικτικά) στο παρόν της εκφώνησης: η απόσταση του «τώρα» της δραστηριότητας που περιγράφεται από το «τώρα» της ίδιας της πράξης της εκφώνησης είναι μηδενική. Είναι επίσης φανερό, ωστόσο, ότι τα χέρια του ομιλητή είναι, αυτή τη φορά, λυμένα: αν μιλούσε σε διαφορετική χρονική στιγμή για τον ερχομό του Γιάννη –και έχει όλα τα γλωσσικά μέσα για να το κάνει–, θα επέλεγε κανονικά τον τύπο *ήρθε* ή τον τύπο *θα έρθει*, αντί του *έρχεται*: θα μας έβγαζε δηλαδή έξω από το «τώρα» της εκφώνησης, τηρώντας (χρονικές, αυτή τη φορά) αποστάσεις από αυτό· με άλλα λόγια, το «τώρα» της εκφώνησης θα ήταν πια μόνο έμμεσα παρόν, ως χρονικό σημείο αναφοράς, και μέτρησης, αυτών των αποστάσεων.¹⁵

Η κατάσταση φαίνεται να περνά ακόμη χαρακτηριστικότερα στον έλεγχο του ομιλητή, ωστόσο, όταν από την πραγμάτευση, την παράθεση δηλαδή απλώς, της πραγματικότητας περάσουμε στη διαπραγμάτευσή της, σε εκτιμήσεις δηλαδή, αλλά και (λεκτικές) παρεμβάσεις σ' αυτήν από την πλευρά του: τις κινητοποιούν κανονικότητες που αυτός αναγνωρίζει, χάρη στη γνώση του κόσμου, αλλά και της κοινωνικής-ιστορικής πραγματικότητας που τον περιβάλλει. Τυπικοί δείκτες αυτής της διαπραγμάτευσης, και της παρουσίας του ομιλητή στο ίδιο το εκφώνημα, είναι 'τροπικές' (modal) εκφράσεις σαν τις *μπορεί, πρέπει, ίσως*, κτλ., και γενικότερα εκφράσεις 'επιστημικής' (epistemic· γνώση των δεδομένων του κόσμου) και 'δεοντι-

15. Αν δούμε γραμμένη σ' ένα κομμάτι χαρτί την έκφραση *θα έρθει σε 10 μέρες*, π.χ., που μοιάζει να παραπέμπει σε ένα χρονικό διάστημα, ας πούμε t_n , δεν είμαστε κανονικά σε θέση να καταλάβουμε αν η κατάσταση πραγμάτων που περιγράφεται είναι κατά τη στιγμή της ανάγνωσης, t_0 , σε εξέλιξη (= *έρχεται*, οπότε το t_0 εμπίπτει στο t_n) ή έχει κιάλας ενταχθεί (ή όχι) στον κόσμο μας (= (δεν) *ήρθε*, οπότε το t_n προηγείται του t_0), ή δεν έχει ακόμη ενταχθεί στον κόσμο μας (= *θα έρθει*, οπότε το t_n ακολουθεί μετά το t_0 στον άξονα του χρόνου). Κι όλα αυτά γιατί δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε το «τώρα», τη στιγμή t_m , της καταγραφής της! Για μια ανάλογη παρατήρηση βλ. και Καλοκαιρινός (2004: 265).

κής' (deontic: επίγνωση της κοινωνικοϊστορικής πραγματικότητας) 'τροπικότητας' (modality), αποτελώντας υποδοχές για περαιτέρω ανακύκλωση εκφράσεων, που αντιστοιχούν κανονικά σε μη εντοπισμένες στον κόσμο μας –κατά τη γνώση του ομιλητή, πάντα– καταστάσεις πραγμάτων. Πβ. τη συνθετότερη έκφραση *Μπορεί να έρχεται ο Γιάννης*, όπου ο ομιλητής φέρει όχι μόνο την ευθύνη της ανακύκλωσης της έκφρασης *έρχεται ο Γιάννης* (βλ. 6β παραπάνω) αλλά και την –'επιστημική'– ευθύνη της σχέσης τής εν λόγω κατάστασης πραγμάτων προς την τρέχουσα εξωτερική πραγματικότητα. Για να το πούμε αλλιώς, όχι στον πραγματικό αλλά στον υποκειμενικό κόσμο του ίδιου του ομιλητή πρέπει αυτή τη φορά να αναζητήσουμε το έρεισμα της ανακύκλωσης, με όποια ένταση κι αν μας δηλώνει την εμπιστοσύνη του σ' αυτό: της 'δυνατότητας' (possibility) απλώς, όπως στο παράδειγμά μας, της 'πιθανότητας' (probability), ή, ακόμη, της 'αναγκαιότητας' (necessity).

Με την είσοδο του ομιλητή στο προσκήνιο ο ασκός του Αιόλου έχει πια ανοίξει για τα καλά. Ήδη υπαινιχθήκαμε την κοινωνική διάσταση αυτού του νέου παράγοντα: η 'δεοντική τροπικότητα', όπως γίνεται φανερό και από τις επιμέρους ποικιλίες της, 'ικανότητα' (ability), 'άδεια' (permission), και 'υποχρέωση' (obligation), προφανώς μας προσγειώνει σταθερά στην κοινωνική-ιστορική πραγματικότητα του ομιλητή (και της ακροατορίας του). Σίγουρα όμως δεν την εξαντλούσε. Για να προσθέσουμε λοιπόν μία ακόμη ψηφίδα: καθώς με τη χρήση γλωσσικών εκφράσεων μπορούμε όχι μόνο να πούμε, αλλά και να *κάνουμε* πράγματα, π.χ. να βαφτίσουμε, να συγχαρούμε, να προσβάλουμε, να απειλήσουμε, να υποσχεθούμε, κτλ., η ανακύκλωση, πολύ χαρακτηριστικά σε ορισμένες περιπτώσεις, αποκτά κοινωνικό περιεχόμενο, διεκπεραιώνοντας *πράξεις* που προϋποθέτουν συγκεκριμένα κοινωνικά συμφραζόμενα: αυτές τη χρειάζονται για την επιτέλεσή τους, και αυτές κάθε φορά υπηρετεί. Έτσι με μια χρήση της έκφρασης *Υπόσχομαι ότι στο εξής θα επιστρέφω πριν από τα μεσάνυχτα*, λόγου χάρη, ο ομιλητής μπορεί να μην περιγράψει, αλλά να *δίνει*, την υπόσχεσή του. Κατ' αυτή την ανακύκλωση της έκφρασης, δεν είναι ο ίδιος –όσο και η ακροατορία του, που τον κατανοεί– φορέας-γνώστης γλώσσας απλώς, αλλά φορέας-γνώστης γλωσσικής, και όχι μόνο, εμπειρίας (: τι λέμε-κάνουμε ως κοινωνικά όντα σ' αυτές τις περιπτώσεις) και το εισαγωγικό του ρήμα, *υπόσχομαι*, σ' αυτά τα συμφραζόμενα, χάρη και στα ιδιαίτερα γραμματικά του χαρακτηριστικά (: ενεσιώτας, α' ενικό πρόσωπο) τείνει να αποκτήσει την αξία ενός (κοινωνικού) 'δείκτη', με την έννοια

του Peirce (βλ. Κεφάλαιο IV), καθώς συμμετέχει, από μια άποψη, στο –κοινωνικό, πάντα– αντικείμενό του, την υπόσχεση που «δείχνει». Αν, ως πούμε, αποδέκτρια του τελευταίου μας παραδείγματος, *Υπόσχομαι ότι στο εξής θα επιστρέφω πριν από τα μεσάνυχτα*, ήταν η μητέρα τού (έφηβου) ομιλητή μας, που μόλις τον είχε επιπλήξει αυστηρά για τη συνήθειά του τον τελευταίο καιρό να επιστρέφει κατά τις πρώτες πρωινές ώρες, το εκφώνημά του θα ήταν *υπόσχεση* – με την έννοια ότι ο ίδιος ο ομιλητής θα το προόριζε, και η μητέρα του θα αναγνώριζε ότι το προορίζει, και θα το προσλάμβανε, ως υπόσχεση· αν, πάλι, αποδέκτρια ήταν μια συμμαθήτριά του ομιλητή μας που, έχοντας κάποια ανάλογη με τη δική του εμπειρία, μόλις τον είχε ρωτήσει τι κάνει ο ίδιος για να διαφύγει σε τέτοιες περιπτώσεις μεταμεσονύκτιας επιστροφής, τότε το (διαφορετικό) εκφώνημά του θα ήταν απλώς περιγραφή της αρχικής του υπόσχεσης – με την έννοια ότι ο ίδιος ο ομιλητής θα το προόριζε, και η ακροάτριά του θα αναγνώριζε ότι το προορίζει, και θα το προσλάμβανε, ως απλή *περιγραφή* (του τι κάνει). Αυτό δεν σημαίνει μόνο ότι η γλώσσα προσφέρεται και για την περιγραφική αναφορά μας, σ' ένα δεύτερο βαθμό, σε πράξεις που επιτελέστηκαν με τη χρήση της ('γλωσσικές πράξεις' της υπόσχεσης, απειλής, κτλ.), αλλά, το πιο σημαντικό, υποδεικνύει ότι η ερμηνεία ενός εκφώνηματος εξαρτάται από την άποψη του ομιλητή (και της ακροάτριάς του) για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περίπτωσης της επικοινωνίας.

Οι προηγούμενες παρατηρήσεις φαίνεται να αναδεικνύουν, η καθεμιά με τον τρόπο της, έναν ενεργότερο ομιλητή: τον είδαμε πολύ χαρακτηριστικά να αφαιρεί το λόγο από τον κόσμο, όχι μόνο με το να διατυπώνει προσωπική άποψη για την «επίπλωσή» του (: ποια κατάσταση πραγμάτων μπορεί να ανήκει, ή πρέπει να ενταχθεί, στον κόσμο), αλλά και με το να επιτελεί (γλωσσικές) πράξεις με κοινωνικό περιεχόμενο. Και από την ίδια τη γλώσσα μπορεί να αφαιρεί το λόγο ο ομιλητής, οφείλουμε όμως να προσθέσουμε, ακριβώς με το να κουρδίζει την ερμηνεία των εκφωνημάτων, υπολογίζοντας στη συνεργασία της ακροάτριάς του κάθε φορά: με το ειρωνικό του εκφώνημα, π.χ. *Μπράβο, Γιάννη! Ωραία τα κατάφερες!*, ο ομιλητής υπολογίζει στην ικανότητα της ακροάτριάς του να συναγάγει ότι υπονοεί το *αντίθετο* από αυτό που λέει: συμβιβάζοντας την εξώφθαλμη (για τους δύο, τουλάχιστον) ανάκριβεια με την πεποιθήσή της ότι ο ομιλητής παρ' όλα αυτά παραμένει συνομιλιακά συνεργατικός, η ακροάτριά προχωρεί στη συναγωγή αυτού ακριβώς του υπονοήματος με τη βεβαιότη-

τα ότι ο ομιλητής περιμένει από αυτήν –και δεν έκανε τίποτε για να την εμποδίσει από το– να περάσει σ’ αυτήν τη συναγωγή, και να «διασκεδάσει» μαζί του («διασκεδάσει» που κορυφώνεται όσο το θύμα της ειρωνείας παραμένει ανυποψίαστο).¹⁶

Όσα σημειώσαμε τώρα στο τέλος σχετικά με την παρουσία του ομιλητή (: παρών με τρόπο που αφορά *την ίδια τη γλώσσα*) δεν ήταν μόνο ελλειπτικά, αλλά και ελλιπή. Σε διαφορετικές εκδοχές αυτής της παρουσίας του θα περάσουμε κάνοντας κάποια διορθωτικά βήματα αμέσως παρακάτω, μετά τη σύντομη παρένθεση τού (γ) *κόσμος-ομιλητής-γλώσσα*, που, αποφατικά έστω, θα μας προσανατολίσει ακριβέστερα.

γ) κόσμος-ομιλητής-γλώσσα

Σε πολλά εκφωνήματα δίπλα στον κόσμο και τον ομιλητή μπορούμε να διακρίνουμε και μια τρίτη παρουσία: την ίδια τη γλώσσα. Σε ποιες περιπτώσεις συμβαίνει αυτό; Για την απάντηση θα ήμασταν ίσως έτοιμοι να σκεφτούμε γενικότερα φαινόμενα ‘ανακλαστικότητας’ και ‘μεταγλωσσικής’ λειτουργίας. Π.χ. κατά τη μεταγλωσσική άρνηση της έκφρασης *Η καρέκλα του έχει ένα πόδι*, που μόλις είχε προηγηθεί, η συνομιλήτρια O₂, στο απόσπασμα διαλόγου:

O₁: Η καρέκλα του έχει ένα πόδι.

O₂: Η καρέκλα του δεν έχει ένα πόδι. Έχει τέσσερα.

προφανώς ανακυκλώνει γλωσσικό υλικό από τα συμφραζόμενα της άμεσης γλωσσικής της εμπειρίας: *παραθέτει* από αυτά ό,τι κρίνει απαραίτητο να σβήσει με το μεταγλωσσικό της *δεν*, ~~*Η καρέκλα του έχει ένα πόδι*~~, προκειμένου να το αντικαταστήσει με την ορθή –κατά τη δική της γνώση του κόσμου– πληροφορία, “έχει τέσσερα”, αποκαθιστώντας τη –δική της, τουλάχιστον– αλήθεια.¹⁷ Δεν είναι όμως αυτή η πλευρά της απάντησης που

16. Γι’ αυτόν τον τύπο «διασκεδάσης», τη διαφορά (λεκτικής) ειρωνείας και σαρκασμού, και γενικότερα την κριτική παρουσίαση του φαινομένου και μια απόπειρα ένταξής του σ’ ένα διεπιστημονικό πλαίσιο, βλ. Φαρακλού (2000).

17. Γι’ αυτό και η αντίδραση της O₂ δε μας φαίνεται αντιφατική, παρά το γεγονός ότι η αλήθεια τού “η καρέκλα έχει τέσσερα πόδια” κανονικά οδηγεί αναπόδραστα στην αλήθεια τού “η καρέκλα έχει ένα πόδι” (όπως, βέβαια, και στην αλήθεια τού “η καρέκλα έχει δύο πόδια”, ή στην αλήθεια τού “η καρέκλα έχει τρία πόδια”). Για να το πούμε αλλιώς, δεν είναι δυνατό να δεχόμαστε για μια καρέκλα ότι έχει τέσ-

μας ενδιαφέρει εδώ (στη μεταγλωσσική χρήση της άρνησης θα επανέλθουμε, ωστόσο, στην ενότητα 3.3 του Κεφαλαίου ΙΙΙ)· όταν έθετα λίγο παραπάνω το ερώτημα για την εμπλοκή της γλώσσας, μια άλλη πλευρά της απάντησης, που φαίνεται πολύ πιο ενδιαφέρουσα, είχα υπόψη μου.

3. Τριτοβάθμια ανακύκλωση: ο ομιλητής ως φορέας γλωσσικής, και άλλης, εμπειρίας

Μπορούμε, πέρα από ανακλαστικές και μεταγλωσσικές χρήσεις, να κά-
νουμε λόγο και για ένα τρίτο είδος ανακύκλωσης που παίρνει το νήμα από
τις δύο προηγούμενες, για να τους το επιστρέψει, καθώς φαίνεται, τελικά.
Αν στο δεύτερο βαθμό είχαμε (και ως δυνατότητα) την ανακύκλωση προϊό-
ντων του πρώτου βαθμού, το υλικό δηλαδή της ανακύκλωσης ήταν η γλωσ-
σική παραγωγή, στον τρίτο βαθμό έχουμε την επεξεργασία των προϊόντων
αυτής της δεύτερης ανακύκλωσης: επανέρχεται ως βαθύτερη γλωσσική
εμπειρία και γνώση η ίδια η γλωσσική χρήση (της γλωσσικής παραγωγής).
Ο ομιλητής σ' αυτό το τρίτο επίπεδο δεν είναι απλώς φορέας-γνώστης
γλώσσας, όπως ήταν στο δεύτερο επίπεδο, αλλά και φορέας-γνώστης γλωσ-
σικής, και γενικότερης, εμπειρίας¹⁸ και η δυνατότητά του να συμβουλευε-
ται αυτή του την εμπειρία τού δίνει το λόγο μ' έναν ιδιαίτερο τρόπο. Φαινό-
μενα 'επανεπίσχυσης' (reinforcement), 'μετωνυμίας' (metonymy) και 'μετα-
φοράς' (metaphor), ανάμεσα σε άλλα, έχουν με κάποιον τρόπο πίσω τους
αυτή τη διπλή ιδιότητα του ομιλητή. Πιο συγκεκριμένα:

α) επανεπίσχυση

Γλωσσικές εκφράσεις ανακυκλώνονται προκειμένου να δώσουν νέο αίμα
σε εκφράσεις που αρχίζουν να θεωρούνται φθαρμένες, ή για κάποιο λόγο
ανεπαρκείς· σ' αυτό αποβλέπει η «περίεργη» παρουσία π.χ. τού *πολύ* στις
επιτακτικές εκφράσεις *πολύ ελάχιστα*, και *πολύ μάλιστα* (ενώ τόσο ο τύπος

σερα πόδια και την ίδια στιγμή να δηλώνουμε, για την ίδια καρέκλα, ότι δεν έχει
ένα πόδι· εκτός μόνο αν (α) πρόκειται για μια καρέκλα που είχε πέντε πόδια
αρχικά και (β) η άρνηση δεν έχει ένα πόδι σημαίνει "της λείπει ένα πόδι" (: 'τακτι-
κό' δεν) – κάτι που προφανώς δεν ισχύει στην περίπτωση του μικρού μας διαλό-
γου. Βλ. Βελούδης (υπό έκδ.) και αναφορές εκεί.

¹⁸ Ένα παράθυρο προς αυτή την κατεύθυνση είχαν ήδη ανοίξει οι 'γλωσσικές
πράξεις' της προηγούμενης ενότητας.

ελάχιστα όσο και ο τύπος *μάλιστα* δήλωναν ήδη, παλιότερα τουλάχιστον, υπέρθεση). Τη στρατευμένη αυτή ανακύκλωση την υπηρετούν όμως και άλλοι γλωσσικοί τρόποι. Τους διακρίνουμε στο επίρρημα *εξαπανέκαθεν*, που «έχει αναγορευτεί σήμερα σε ασφαλτο δείκτη απαιδευσίας» (Χάρης 2003: 483), αλλά και στη γνωστή έκφραση *άνοιξε τους ασκούς του Αιόλου*, που επίσης διεκδικεί ανάλογες δάφνες.¹⁹ Κι ακόμη, στις εκφράσεις *το απόλυτο πρωτοσέλιδο*,²⁰ *Ποιότης Α!Α!Α!* (σε κρεοπωλείο της κεντρικής αγοράς Μοδιάνο της Θεσσαλονίκης), *σούπερ υπερυψωμένο ημιμπόγιο* (σε μικρή αγγελία), αλλά και *ο σούπερ υπερτυχερός* (στις ειδήσεις για την κλήρωση του lotto): στις λίγο παλιότερες εκφράσεις *βλάκας με περικεφαλαία*, *απαγορεύεται διά ροπάλου, χρήμα-* (αλλά και: *λίρα-*, *ψέμα-*, *παράδες-*, *ψείρα-*) *με-ουρά*· ή και σε «περιπτολογιμές», με την πρώτη ματιά, χρήσεις των ‘τροπικών’ επιρρημάτων *πραγματικά* και *οπωσδήποτε* (σε συνομιλίες), και απροσδόκητους αναδιπλασιασμούς της κατάληξης του συγκριτικού βαθμού, π.χ. *αργότερα*, *ο καλύτερος* (της Μαλβίνας Κάραλη). Μαζί τους θα πρέπει να υπολογίζουμε και τυπικότερους μηχανισμούς· π.χ. τα μεγεθυντικά (: *σοσάρα*,²¹ κτλ.) και κυρίως το συστηματικότερο (και διαγλωσσικό;) φαινόμενο της επανενίσχυσης της άρνησης (: *Δεν μας έδωσαν καθόλου καν τίποτα*,²² κτλ.).

β) μετωνυμία

Γλωσσικές εκφράσεις αναλαμβάνουν να εκπροσωπούν λιγότερο ή περισσότερο φανερές «συνέχειες»²³ εγκατεστημένες στη γλώσσα ή στον κόσμο. Π.χ. το *ras* αναλαμβάνει να εκφράσει το ρόλο της άρνησης στα (προφορικά) γαλλικά, *παράπεμποντας* στην τυπικά προβλεπόμενη ‘γεινίαση’ *ne ...*

19. Μάταια διορθώνουν τον πληθυντικό οι φιλόλογοι: τι να σου κάνει (στις μέρες μας) ο ένας μόνο ασκός της ελληνικής μυθολογίας!

20. Από κείμενο της Σάντυς Τσαντάκη στην εφημ. *Καθημερινή* (15-1-05). Πρόκειται για χρήση που άρχισε να εξαπλώνεται, όταν πια είχε «κουραστεί» το τονισμένο άρθρο, *τό*, να αναλαμβάνει αυτή την εκφραστική λειτουργία.

21. Ο χαρακτηρισμός, μαθητικός και φοιτητικός, αφορά θέματα «SOS» των εξετάσεων.

22. Σε αφιέρωμα της ΕΤ3 για τους/τις ρομ του Δενδροποτάμου της Θεσσαλονίκης (προβλήθηκε στις 8-6-04) οφείλεται το παράδειγμα. Βλ. και μετωνυμία αμέσως παρακάτω, αλλά και Κεφάλαια III και IV.

23. Βλ. ‘contiguity’ στους Traugott & König (1991: 210κε.). Οι Αθανασιάδου & Μηλαπίδης (2004) υιοθετούν την απόδοση «γεινίαση» για τον όρο. Θα τους ακολουθήσουμε κι εμείς.

pas (: γλωσσική κανονικότητα). Ανάλογος είναι και ο ρόλος τού *ΨΥΧΗ!* στην ακόλουθη χρήση:

Ο₁: Φάνηκαν πελάτες;

Ο₂: ΨΥΧΗ!

Ως εμφατική αντίδραση, υποκαθιστά την αποφατική εκφορά *ΨΥΧΗ (ΖΩΣΑ)* δε *φάνηκε!* Παρά το ότι απουσιάζει, η άρνηση είναι *εκεί* κι αυτό συμβαίνει, γιατί δε θα μπορούσε να μην είναι *εκεί*.²⁴ Για τον ίδιο λόγο, και με τον ίδιο τρόπο, και τα ποτήρια (με το κρασί) ήταν *εκεί*, όταν οι λίγο παλιότεροι από μας φώναζαν στον ταβερνιάρη *Πιάσε δυο καθαρά ακόμη!* (: *Πιάσε δυο καθαρά ποτήρια ακόμη!*) για το ζευγάρι που μόλις προστέθηκε στην παρέα: ή, για να πάμε πολύ πιο πίσω, το *ὔδωρ* ήταν *εκεί*, όταν η σχετική παραγγελία περιοριζόταν απλώς στον προσδιορισμό *νεαρόν* (: *νεαρόν ὔδωρ*), δηλαδή φρέσκο, δροσερό (νερό) – σε τέτοιο βαθμό, μάλιστα, ώστε σήμερα να μην μπορούμε να το πούμε, και να το πιούμε, διαφορετικά.

Από την άλλη μεριά, η περιγραφική *εργατικά χέρια* στην πρόταση *Χρειάζομαστε κι άλλα εργατικά χέρια στο εργοστάσιο* αναλαμβάνει να εκφράσει τη σημασία «εργάτες», υπολογίζοντας στη δεδομένη γειτνίαση των ατόμων με τα μέλη τους (: κοινωνιοφυσική κανονικότητα), που εδώ επιλέγεται να μνημονευθούν, καθώς έχουν ιδιαίτερη αξία για τα συγκεκριμένα εξωγλωσσικά συμφραζόμενα. Για ανάλογες γειτνιάσεις, πβ. ακόμη: *Από 8 χρόνων βγήκε στο σανίδι* (: στη θεατρική σκηνή), *Τα λεωφορεία έχουν στάση εργασίας σήμερα* (: οι οδηγοί των λεωφορείων), *Η Αθήνα είναι σε πλήρη σύμπτωση με τη Λευκωσία* (: η κυβέρνηση της Ελλάδας), κτλ.

Είναι φανερό ότι σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, και άλλες ανάλογες, οι γλωσσικές εκφράσεις ανακυκλώνονται σε παράπλευρες χρήσεις, πέρα από τις τυπικότερες αναμενόμενες, π.χ. *η Λευκωσία είναι η πρωτεύουσα της Κυπριακής Δημοκρατίας*, για να περιοριστούμε σε μια περίπτωση μη μετωνυμικής χρήσης του ονόματος *Λευκωσία*: και ότι την ανακύκλωση την κατευθύνει κάθε φορά με ασφάλεια η εμπειρία της-γλώσσας-και-του-κόσμου που διαθέτει ο ομιλητής (και η ακροαριά του).

24. Στο απορριπτικό αποτέλεσμα **ΨΥΧΗ (ΖΩΣΑ) φάνηκε!* θα οδηγούσε κάθε απόπειρα ανυπακοής σ' αυτόν τον κανόνα: βλ. επίσης Κεφάλαιο IV και Παράρτημα 1.

γ) μεταφορά²⁵

Εκφράσεις με μια ορισμένη περιγραφική σχέση με τον κόσμο, τυπικά βασισμένη στο 'αυθαίρετο του γλωσσικού σημείου', μπορούν να ξεπεράσουν την «καθιερωμένη» τους χρήση: με την εγγύηση, και κάτω από την πίεση, αναλογιών προς την αρχική περιγραφική τους σχέση με τον κόσμο μπορούν να επεκταθούν σε νέες χρήσεις, υπονομεύοντας σε ένα (δεύτερο) βαθμό τη γνωστή μας σωσσυρική αυθαιρεσία (= την απόσταση από τα πράγματα) του γλωσσικού σημείου.

Σ' αυτές τις περιπτώσεις το υποκείμενο της εκφώνησης, ο ομιλητής, μοιάζει να αντιδρά προς την κατεύθυνση της επίλυσης προβλημάτων όχι μόνο με την έννοια που υποστηρίζουν μερικοί ('problem-solving': βλ. Heine et al. 1991: 51, μεταξύ άλλων) ή με τη βαθύτερη έννοια που θα γνωρίσουμε στο Κεφάλαιο III, αλλά ίσως και με την ακόμη βαθύτερη έννοια της επίλυσης ενός απωθημένου, και πιο πρωταρχικού, προβλήματος: της απόστασης από τα πράγματα που επιβάλλει στον ομιλητή η γλώσσα, από τη στιγμή της απόκτησής της και μετά, κάθε φορά που τη χρησιμοποιεί για να τα εκφράσει (βλ. Χριστίδης 1995 και 2001, γι' αυτόν τον ασίγαστο καημό της επιστροφής στην πρωταρχική, άμεση αίσθηση των πραγμάτων, αλλά και τη γλωσσική του παραμυθία: επίσης, Κεφάλαιο IV).

Τηρώντας (για την ώρα) αποστάσεις από αυτή τη διάσταση της μεταφοράς, που υπερβαίνει κατά πολύ την παλιότερη αντίληψη περί «ομοιότητας» ή «σύγκρισης», θα αρκестούμε να σημειώσουμε απλώς ότι με τη δική

25. Η μεταφορά δεν πρέπει να συγχέεται με το φαινόμενο της παρομοίωσης – επίσης γνωστό από τα σχολικά «καλλιλογικά στοιχεία» και τα ρητορικά «οχήματα λόγου». Το ομοιωματικό *σαν*, γραμματικό σήμα κατατεθέν της παρομοίωσης, π.χ. *ο Γιάννης είναι σαν λιοντάρι*, μοιάζει με (μεταγλωσσικό) σχόλιο της μεταφοράς *ο Γιάννης είναι λιοντάρι*: «μεταφράζοντάς» την μ' έναν όρο σύγκρισης, την αποδίδει (σε δεύτερο βαθμό) γλωσσικά, με ό,τι αυτό κανονικά συνεπάγεται: την έκπτωση της αίγλης του πρωτοτύπου. (Και όχι μόνο, όπως θα υπαινιχθούμε λίγο παρακάτω και θα γνωρίσουμε σε κάποιο βαθμό στο Κεφάλαιο IV.) Για την αριστοτελική άποψη, που ουσιαστικά υιοθετήσαμε μόλις για τη σχέση μεταφοράς-παρομοίωσης, βλ. Ricœur ([1975] 1996: 52κε.):

Για τον Αριστοτέλη η απουσία του όρου σύγκρισης στη μεταφορά δεν υπονοεί ότι η μεταφορά είναι μια συντομευμένη παρομοίωση [...], αλλά αντίθετα ότι η παρομοίωση είναι μια ανεπτυγμένη μεταφορά. Η παρομοίωση λέγει: “Αυτό είναι σαν εκείνο”· ενώ η μεταφορά λέγει “αυτό είναι εκείνο”. (ό.π.: 56-57)

(Με μια απαραίτητη διευκρίνιση, ωστόσο: οι μεταφορές που θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια, όπως θα φανεί από τη μεθεπόμενη κιάλας παράγραφο, δεν υλοποιούν απευθείας αυτό το εξισωτικό σχήμα: θα το συναντήσουμε πολύ αργό-

μας τριτοβάθμια ανακύκλωση προφανώς συνδέονται ορισμένα φαινόμενα που επιμένουν να εμφανίζονται στις ανθρώπινες γλώσσες – ένα είδος «ανακύκλωσης» σε διαγλωσσικό επίπεδο.²⁶ Είναι γνωστό, λόγου χάρη, ότι εκφράσεις που σημαίνουν τόπο ανακυκλώνονται σε –πιο αφηρημένες– εκφράσεις που σημαίνουν χρόνο, ή ακόμη, σε εκφράσεις που σημαίνουν κτήση. Η έκφραση π.χ. *I am going to* μπορεί σε κάποιο βαθμό να αντιστοιχεί στη σημασία “θα” στα αγγλικά (πβ. και *Τι πά’ να πει αυτό; Πάω να τρελαθώ με αυτό το παιδί!* στα ελληνικά). Στα φιλανδικά, απ’ την άλλη μεριά, χρησιμοποιείται η ‘τοπική’ (locative) πτώση για τη δήλωση της έννοιας “έχω”: η πρόταση *Minulla on kissa* σημαίνει κατά λέξη “σε μένα είναι μια γάτα”, και είναι ισοδύναμη με την *Έχω γάτα* (βλ. Chierchia & McConnell-Ginet 1990: 10). Ανάλογα, στα ελληνικά, αλλά και σε άλλες γλώσσες, ρήματα κίνησης ανακυκλώνονται σε εκφράσεις που δηλώνουν χρόνο ή κτήση πβ. τις προτάσεις *Πησιάζουμε στη λήξη των μαθημάτων* ή *Κοντεύουν τα Χριστούγεννα* και *Το ποδήλατο πηγαίνει στον Γιάννη* και ο τριθέσιος καναπές στη Μαρία (= το ποδήλατο το παίρνει ο Γιάννης και τον τριθέσιο καναπέ η Μαρία), ή *Τζάμπα πήγε το ταλέντο της!* (= χωρίς ανταπόδοση πήρε κάποιος –η ζωή με τις αναποδιές της;– το ταλέντο της), αντίστοιχα. Όπως σημειώνουν οι Chierchia & McConnell-Ginet, απ’ όπου και το προτελευταίο μας παράδειγμα, η γενικότερη υπόθεση είναι ότι

[...] μέσα διαθέσιμα για την περιγραφή αισθητηριακών εμπειριών και οι αρχές που τις οργανώνουν επαναχρησιμοποιούνται διαγλωσσικά προκειμένου να μιλήσουμε για ζητήματα που είναι λιγότερο συγκεκριμένα. (1990: 10)

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι φαινόμενα επανενίσχυσης, μετωνυμίας και μεταφοράς δε θέτουν απλώς το γενικότερο φαινόμενο «γλώσσα»: επιπλέον, με μια έννοια το προϋποθέτουν, στο βαθμό που παίρνουν υπόψη τους την ίδια την υλοποίηση της γλώσσας: αυτήν –την υλοποίηση– ανακυκλώνουν σε τρίτο βαθμό (: τριτοβάθμια ανακύκλωση) και γίνονται απότοκά της. Αυτό ακριβώς ζητούσε να προεξαγγείλει η παρατήρηση «ένα τρίτο είδος ανακύκλωσης που παίρνει το νήμα από τις δύο προηγού-

τερα, στο Κεφάλαιο III, όταν θα αρχίσει να επανέρχεται στους κεφαλαιογράμματους «τίτλους» των (εννοιακών) μεταφορών, π.χ. Ο ΧΡΟΝΟΣ ΕΙΝΑΙ ΚΙΝΗΣΗ.)

26. Και η παρατήρηση για τη μετωνυμική εκπροσώπηση της άρνησης στα γαλλικά και τα ελληνικά λίγο πριν προς την κατεύθυνση αυτής της διαπίστωσης έμοιαζε να κινείται.

μενες...» στις πρώτες αράδες αυτής της ενότητας. Ωστόσο, τι ήταν εκείνο που εννοούσε η συνέχειά της, «... για να τους το επιστρέψει, καθώς φαίνεται, τελικά»; Ένα μικρό μέρος της απάντησης είμαστε κιόλας σε θέση να δούμε (για κάτι περισσότερο, θα χρειαστεί να περιμένουμε μέχρι την παρουσίαση της λεγόμενης γνωσιακής προσέγγισης, Κεφάλαιο III· και κυρίως μέχρι την ενότητα 3 του κεφαλαίου IV και το Παράρτημα 1). Η μορφή *δε(ν)*, απότοκο κι η ίδια μιας διαδικασίας επανενίσχυσης του αρχικού αρνητικού μορίου του 'λόγου κρίσεως', *οὐ(κ)* > [*οὐ+δέ*] *οὐδέ* > [*οὐδέ+έν*] *οὐδέν* > *σὺδέν* > *δέ(ν)* (αλλά και *θέν* > *έν*, στα κυπριακά), αποτελεί σήμερα τον τυπικό (= μη εμφατικό) φορέα της άρνησης, στο λόγο κρίσεως πάντοτε, έχοντας εγκατασταθεί πια στο σύστημα της ελληνικής.